

YANGI O'ZBEKISTONDA TARIX SOHASINING DOLZARB MASALALARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

KONFERENSIYA TO'PLAMI

2026

URGANCH INNOVATIONS UNIVERSITETI

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari [Matn]: to'plam. – Urganch: 2026. – 212 b.

Dunyo tamaddunida **tarix fani** alohida va muhim o'rin egallaydi. Tarix boshqa fanlardan farqli ravishda insoniyat jamiyati taraqqiyoti, davlat va sivilizatsiyalarning shakllanishi, jamiyat hayotida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni izchil hamda tizimli ravishda o'rganadi. Tarix ilmi o'tmish voqealarini tahlil qilish orqali bugungi kunni anglash va kelajakni belgilashda ahamiyatli hisoblanadi.

“**Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari**” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to'plamidagi ilmiy tezis va maqolalar tarix sohasida amalga oshirilgan so'nggi tadqiqot va yangiliklarni keng ilmiy jamoatchilikka yetkazishga xizmat qiladi.

Mas'ul muharrirlar:

t.f.n., professor v.b. R.Abdirimov

PhD., dots. U.Maxmudov

Tahrir hay'ati:

PhD., dots. R.Anyozov

PhD., dots. M.Egamberganova

PhD., dots. B.Satimov

PhD., dots. O.Rajabov

To'plamda keltirilgan tezis (maqola)larning mazmuni, undagi ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlar hamda fikr-mulohazalar, takliflarning to'g'riligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

SAK QABILALARINING IJTIMOY HAYOT TUZUMI

Xudayberganova Lolajon Aminboyevna

Urganch innovatsion universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Orolbo'yi sak qabilalarining ijtimoiy hayoti va ularning ijtimoiy tuzumi haqidagi ma'lumotlar ochib berilgan. Shuningdek Sak qabilalari ijtimoiy hayotini yoritishda I.Markvart, A.German, S.P.Tolstov kabi birqancha arxeologlarning tadqiqotlariga tayanildi.

Kalit so'zlar: Sak, S.P.Tolstov, Araks, Gerodot, Avesto, Sirdaryoda, Inkardaryo, I.V. Pyankov, Uygarak, Sakarchaga.

Аннотация: В данной статье раскрываются сведения о социальной жизни сакских племён Приаралья и их общественном устройстве. Также при освещении социальной жизни сакских племён были использованы исследования ряда археологов, таких как И. Маркварт, А. Герман, С. П. Толстов.

Ключевые слова: Саки, С. П. Толстов, Аракс, Геродот, Авеста, Сырдарья, Инкардаря, И. В. Пьянков, Уйгарак, Сакарчага.

Annotation: This article reveals information about the social life of the Aral Sea region Saka tribes and their social structure. In addition, the studies of several archaeologists such as I. Markwart, A. German, and S. P. Tolstov were used in describing the social life of the Saka tribes.

Keywords: Saka, S. P. Tolstov, Araxes, Herodotus, Avesta, Syr Darya, Inkardarya, I. V. Pyankov, Uygarak, Sakarchaga.

Sak qabilalari ijtimoiy tuzumining o'rganilishi XIX asrning oxirlari – XX asr boshlarida nemis olimlari I.Markvart va A.Germanndan boshlab, yozma manbalarga asoslangan[1] Arxeologik materiallarning qo'lga kiritilishi natijasida tadqiqotlar jarayonida yozma va ashyoviy dalillarni qiyoslash imkoni paydo bo'ldi. Orolbo'yi saklari tarixi va madaniyatini o'rganishda ushbu usul dastlab S.P.Tolstovning ishlarida qo'llanildi[14], shuningdek, mavzuga oid vazifalar yechimida ko'proq manbashunoslik jihatlarini[11] yoki aksincha, arxeologik ma'lumotlarni[4] inobatga olish kuzatildi.

Bizningcha, yozma va arxeologik ma'lumotlar bir-birini to'ldiruvchi axborot vositalari bo'lib, ularning qiyosiy tahlili natijalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Misol uchun, I.V. Pyankovning massagetlarga doir maqolasida manbalar mazmuni batafsil yoritilgan[10]. Lekin ko'rib chiqilgan manbalarning tarixiy voqelikka, hayot haqiqatiga mos kelishi masalasi muallif tomonidan ochib berilmagan.

Bunday muammoning paydo bo'lish ehtimolini go'yo bilgan Gerodot o'z hikoyalarining boshlanishida “aytishlaricha”, “ba'zilarining hikoyalariga ko'ra” kabi izohlarni keltirgan. Misol uchun, Araks orollarida yashagan massagetlar haqida qadimgi yunon tarixchisi shunday yozgan: “Araksda, aytishlaricha, kattaligi Lesbos singari orollar ko'p. Ularda yashaydigan odamlar yerdan kavlab olingan ildizlarni iste'mol qiladilar, yozda esa ular daraxtlardan pishgan mevalarni terib olib, so'ngra zahirada saqlaydilar”[5]. Buni o'qib, massagetlarni ibtidoiy jamoa

tuzumi davrida yashagan termachilar sifatida ta'riflash mumkin. Lekin bu tarixiy haqiqatga to'g'ri kelmaydi. Gerodot davridan ko'p vaqt o'tganidan keyin, yuqorida keltirilgan ma'lumotlarni tanqidiy ko'rib chiqmagan Strabon, ularni deyarli takrorlagan: "Ekin yerlarga ega bo'lmagan orollarda yashovchilar ildizlar bilan ovqatlanadi, yovvoyi mevalarni iste'mol qiladilar, mevalardan siqib chiqarilgan sharbatni ichadilar"[13].

Yozma va arxeologik ma'lumotlarning qiyosiy tahlili, jumladan, yangi tadqiqotlar natijalari asosida, Orolbo'yi ilk sak qabilalarining ijtimoiy tuzumi tarixi yetarli darajada yoritilmagan. Mavzuning ayrim jihatlarini XXI asr boshlari nashrlarida ko'rib chiqilgan[12]. Mavjud ilmiy axborot doirasi masalaning manbaviy asosini tashkil etadi. Ma'lumotlarni umumlashtirilgan holda talqin qilish dolzarb ahamiyatga ega.

Mil. avv. IX-VIII asrlarda Yevroosiyo dasht chorvador qabilalari jamiyatining xo'jalik shakllari, turmush tarzi va madaniyatida tub o'zgarishlar yuz berdi. Aynan shu davrda yil davomida ko'chib yurish, chorva podalarini boqish uchun yaylovlar va suv manbalarini mavsumiy taqsimlash tizimi shakllandi[3].

Mis, qalay va qo'rg'oshin konlarini o'zlashtirgan chorvadorlar metallurgiya ishlari va qurol-yarog'ni rivojlantirish sohasida katta yutuqlarga erishadilar. Manzilgohlar va mozor qo'rg'onlardan topilgan buyumlar ichida kamon va nayza uchlari, bronzadan ishlangan xanjar va dami uzun pichoqlar sonining ortib borishi e'tiborga molik. Qurol-yarog'larni ko'paytirish va ularni takomillashtirish sababi, birinchidan, turli chorvador jamoalarning xususiy mulki, turarjoylari va yaylovlarini himoya qilish zaruriyatidan kelib chiqqan. Ikkinchidan, yangi yaylovlar va o'tloqlarni egallash, qo'shni hududlarga bosqinlar uyushtirish, bironing mol-mulkini qo'lga kiritish, ya'ni o'zaro kurashlar paytida shu yarog'-aslahalardan foydalanishning ehtimoli yuqori[15].

Qabilalar o'rtasidagi raqobatlar, "tinimsiz bosqinlar", "jangovar saflar", "qonxo'r dushmanlar" harakatlari va harbiy manfaatlar ustunlik qilgan davrlar voqealari "Avesto" da yoritilgan. Manbada turli xil qurollar (nayza, xanjar, qalqon, dubulg'a va boshqalar) hamda jangovar aravalar va "chaqqon otlarga ega" suvoriy o'qchilar to'g'risida ma'lumotlar mavjud[2].

Quyi Sirdaryoning Inkardaryo qirg'og'ida joylashgan Shimoliy Tagisken maqbaralari materiallari (yirik dafn inshootlari, maydoni 15-50 kvadrat metrdan iborat katta xilxonalar, ayrim qabrlarda 40-60 ta sopol idishlarning mavjudligi, bronza va oltindan ishlangan buyumlar) ancha taraqqiy topgan ijtimoiy tabaqalanishdan darak beradi. Bu davr chorvadorlarining urug'-qabila ijtimoiy tizimida, urug' yo'lboshchilari va qabila sardorlari o'zlarining yuqori mavqei va jamiyatda egallagan o'rni bilan ajralib chiqqan[7].

Mil. avv. VII-VI asrlarga oid bunday katta dafn inshootlari topilmagan. Quyi Sirdaryoda Inkardaryo sohillari bo'ylab joylashgan Janubiy Tagisken va Uygarak mozor qo'rg'onlari hamda so'l sohil Amudaryo hududidagi Sakarchaga mozor qo'rg'onlari ilk saklarning alohida urug' jamoalarining qabristonlari bo'lgan.

Usti xoda va qamish bilan yopilgan, devorlari yog'ochband qabrlar saklarning turarjoylari – yerto'lalar va ustunli sinch kulbalarining tuzilishiga o'xshaydi, ya'ni chorvadorlarning “marhumlar uyi”, ularning hayotidagi uy-joylari ko'rinishini takrorlaydi. Tarixiy etnografiya ma'lumotlariga ko'ra, ibtidoiy davrlardan boshlab, o'lim hayotning oxiri, yakuni sifatida emas, balki hayot yo'lidagi bir holatdan boshqasiga o'tish hodisasi sifatida baholangan[9]. Shu bois marhumning yoshi, jinsi va jamoada tutgan o'rniga ko'ra dafn marosimi amalga oshirilgan. Bunda dafn jihozlari qadimgi Orolbo'yi aholisining xo'jalik tarmoqlari, kasb-hunarlari, turmush tarzi va ijtimoiy tuzumini qayta tiklashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Uygarak va Sakarchaga mozor qo'rg'onlarida marhumlar qabrlar ichiga poyabzal va kiyim-kechakda qo'yilgan. Har bir qabrdagi dafn jihozlarining soni (mehnat qurollari,) sopol idishlar, ro'zg'or buyumlari, yarog'-aslahalar, zargarlik buyumlari) marhumning ijtimoiy hayotdagi tutgan o'rnini bilan bog'liq bo'lgan. Shu belgilarga ko'ra, Orolbo'yida ilk temir davriga oid Shimoliy Tagisken maqbaralari singari, urug'-qabila yo'lboshchilari, ya'ni harbiy zodagonlarning dafn yodgorliklari aniqlanmagan. Bu masalaga tegishli shuni aytib o'tish joizki, mil. avv. VIII asr oxirlari – VII asrda quyi Dnepr, Qora dengizning shimoliy sohillaridan tortib, Janubiy Sibirga qadar Yevroosiyo dashtlarida yarim ko'chmanchi chorvador qabilalari tarqalgan. Shuningdek, ular dehqonchilik, ovchilik va baliqchilik bilan shug'ullanganlar. Turli hududlarda (Qora dengizning shimoliy sohillari, Oltoy, Tuva) dafn jihozlariga boy, “podsho” mozor qo'rg'onlari topilgan.

Ular haqida ilk bor Gerodot ma'lumot bergan. Yunon tarixchisining yozishicha, skif podsholari yirik to'rtburchak qabrlarga dafn etilgan. Qabrda marhum podsho bilan bo'g'ib o'ldirilgan kanizak, sharobchi, oshpaz, otboqar, xabarchi va qo'riqchi jasadlari hamda oltin idishlar ko'milgan[5]. Bunday dafn marosimlari arxeologik tadqiqotlar natijasida tasdiqlangan. Misol tariqasida, Tuvadagi Arjan mozor qo'rg'onida 84 ta ot dafn etilgan. Miqdor jihatdan bu ko'rsatkich bir uyur sonini tashkil etadi[8]. Yuqorida tilga olingan dafn marosimlari qabilalar uyushmalarining harbiy yo'lboshchilarini dafn etish odatlariga tegishli bo'lsa kerak.

Sharqiy Orolbo'yidagi ilk saklarning mozor qo'rg'onlarida otlarning suyaklari topilmagan. Sariqamishbo'yi qabrlarida ular bor, shuningdek, barcha qabrlarda ot abzali mavjud. Ot anjomlari, suvluq va yuganchalarni bezatgan bronza qubbalari erkaklar va ayollar qabrlarida ham aniqlangan. Shu belgilar va boshqa ashyoviy dalillarga ko'ra, saklar, tarix fanida “skif-sibir” olami deb atalgan dasht chorvador madaniyatlari doirasiga kirgan. Ularning turmush tarzi, xo'jalik tarmoqlari va urf-odatlarini umumiy xususiyatlarga ega bo'lgan. Bundan ko'p jihatdan o'xshash dafn jihozlari ham guvohlik beradi.

Umuman olganda ilk sak qabilalarining hayotida urug'-qabila an'analari asoslangan ijtimoiy tuzum shakllanganligi va uning tuzilishida katta oila va urug'

boshlig'i, qabila yo'l boshchisi, oqsoqollar kengashi va jamoa yig'ilishi katta ahamiyatga ega bo'lib, "harbiy demokratiya" tamoyillari bilan belgilangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Marquart I. Untersuchungen zur Geschichte von Eran. – Gottingen, 1896. – S. 76-78; Herrmann A. Alte Geographie des unteren Oxusgebiets. – Berlin, 1914. – S. 13-20.
2. Авесто. Яшт китоби /М.Исҳоқов таржимаси. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б. 67-68.
3. Акишев К.А. Конные номады древнего Казахстана //Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. –Алма-Ата, 1987. – С. 11-12.
4. Вишневская О.А. Культура сакских племен низовьев Сырдарьи в VII-V вв. до.н.э. – М.: Наука, 1973. – С. 129-131.
5. Геродот. I, 202.
6. Грязнов М.П. Восточное Приаралье. Тагискен-усыпальница вождей // Средняя Азия в эпоху камня и бронзы. – М. – Л.: Наука, 1966. – С. 233-236.
7. Грязнов М.П. К хронологии древнейших памятников эпохи ранних кочевников // Успехи среднеазиатской археологии. Вып 3. – Л.: Наука, 1975. – С. 9-12.
8. Грязнов М.П., Маннай-оол М.Х. Аржан-царский курган раннескифского времени в Туве //АО 1971. – М.: Наука, 1972. – С. 243-245.
9. Массон В.М. Экономика и социальный строй древних обществ. – Л.: Наука, 1976. – С. 149.
10. Пьянков И.В. Массагеты Геродота //ВДИ. – М., 1975. – №2. – С. 46-70.
11. Пьянков И.В. Общественный строй ранних кочевников по данным античных авторов //Ранние кочевники Средней Азии и Казахстана. – Л.: Наука, 1975. – С. 84-93.
12. Сагдуллаев А.С., Матякубов Х.Х. К вопросу о ранних формах государственности в Восточном Приаралье //От Тюркского эля к Казахскому ханству. – М., 2015. – С. 95-98.
13. Страбон. XI, 8, 7.
14. Толстов С.П. Приаральские скифы и Хорезм // СЭ. – М., 1961. – №4. – С. 114-146.
15. Хазанов А.М. «Военная демократия» и эпоха классообразования // Вопросы истории. – М., 1968. – №12. – С. 87-98.